

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Історичний факультет
Кафедра міжнародних та регіональних студій

На правах рукопису

Ілічук Оксана Вадимівна

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього рівня «бакалавр» за спеціальністю 291 – міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії

Науковий керівник:
кандидат політичних наук, доцент
Дмитренко Оксана Сергіївна

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ I. БУДАПЕШТСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

- 1.1. Зміст, передумови укладення та загальний історичний контекст
- 1.2. Правовий режим документа та його місце в системі інших документів
- 1.3. Персоналії та їхня роль

РОЗДІЛ II. НАБУТКИ Й ВТРАТИ: РЕЗУЛЬТАТИ ПІДПИСАННЯ

- 2.1. Загальна політична ситуація в Україні: відсутність гарантій та умов захисту
- 2.2. Україна як без'ядерна держава
- 2.3 Зміст меморандуму в медіа: переоцінка бачень

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

Багатосторонні колективні гарантії є досить поширеними військово-політичними явищами в історичній еволюції міжнародних відносин та є її політико-правовими вимірами. Юридично такі гарантії є особливою невід'ємною частиною міжнародного права і можуть бути представлені як міжнародно-правові акти, такі як договори, пакти, меморандуми або додаткові протоколи до міжнародних угод. Вони включають гарантії, запевнення або поручительство (зовнішня безпека та політичне заступництво) окремих груп держав по відношенню до інших суб'єктів міжнародних відносин (держав, державні об'єднання, нації, міжнародні організації та інші), згідно з певним порядком дій, що забезпечує дотримання встановлених прав або статусу будь-якої держави (групи держав), міжнародних зобов'язань або збереження певної умови (характер) міжнародних відносин.

Предметом багатосторонніх гарантій є переважно збереження нейтралітету держави, суверенітету управління, цілісності території та інші (конкретно передбачені) гарантії безпеки.

Найпоширеніший вид забезпечення багатосторонньої гарантованої безпеки в сучасному світі є укладання багатосторонніх договорів, які гарантують, що донори заявляють про свою готовність бути частиною гарантій прав, статусу чи безпеки міжнародних відносин учасників, встановлені відповідним міжнародно-правовим актом.

Еквівалентні приклади таких угод – Договір про Антарктику (1959), Договір про космос (1967), Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (набув чинності в 1970 р.), Будапештський меморандум (1994), Дейтонська угода (1995) Договір про заборону ядерних випробувань (1996), Мінська угода (2014) тощо.

Угоди, що поєднують як військово-політичні гарантії, так і запобігання екологічним втратам людства формують окремий кластер міжнародних багатосторонніх гарантій.

Посилення політичної напруженості на міжнародній арені у зв'язку з кризовими явищами в Україні є предметом аналізу політологів, економістів, юристів.

Для широкого аналізу необхідно звернутися до укладеного між росією, США, Великобританією, Україною 5 грудня 1994 року в Будапешті меморандуму про гарантії безпеки через приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (далі – Будапештський меморандум), який і стане об'єктом нашого дослідження.

Ступінь розробки проблеми.

Питання й проблематика Будапештського меморандуму як об'єкта політологічного аналізу відображено в працях українських й зарубіжних науковців, зокрема у працях Акімова [1], Антонова[3], Біляка [4], Ващенко [6], Гай-Нижника [7], Гнилицької [8], Гуріна [9], Дідича [10], Кельмана [12], Коростиняк [12], Князевої [13] Костенка [14], Литвиненка[15], Магомедова[16], Параниці[17], Пашкова[18] Погорєлової [19] Прийдуна [20] Святун [21] Стешенка [22], Belkin, Iurinet, Golovko, Golubeva, Ryvovar [25], Bolton, Minor [26], Ernest Petrič, Vatovec [28], Frantsuz[29], Hamidi[30], Ivzhenko[31], Lippai [33], Mian[34], Minicozzi-Wheeland[36], Pryce [37], Umland[45], Vicente[47], Yang[48] Yost [49] та ін.

Однак у своїх працях науковці й методисти не вбачають предметом дослідження особливості укладання Будапештського меморандуму

Порушені тематичні проблеми є актуальними, позаяк Україна перебуває в умовах війни. Необхідність виокремити саме цю тему для проведення дослідження зумовлена наявністю історичних та інформаційних прогалин.

Мета дослідження – охарактеризувати особливості укладання Будапештського меморандуму.

Об'єктом політологічного аналізу є Будапештський меморандум.

Предмет дослідження – зміст та результати підписаного документу.

Досягнення поставленої мети передбачає необхідність розв'язання

таких завдань:

- описати зміст, передумови укладення та загальний історичний контекст прийняття документа;
- охарактеризувати правовий режим документа та його місце в системі інших документів;
- установити роль персоналій, які брали участь у розробці документа;
- надати характеристику загальній політичній ситуації в Україні та констатувати відсутність гарантій та умов захисту
- окреслити проблематику України як без'ядерної держави;
- описати переоцінку медійних бачень.

Для реалізації основних завдань наукової роботи було обрано такі **методи дослідження:**

- загальнонауковий діалектичний метод та метод аналізу дозволили дескрибувати рівень вивчення проблеми.
- системно-структурний метод поглибив понятійний апарат дослідження.

Джерельну базу дослідження становить сукупність науково-практичної літератури з теми.

Теоретичне значення наукової роботи полягає в тому, що в ній з'ясовано суть, передумови й наслідки укладення Будапештського меморандуму.

Практичне значення дослідження. Його результати можуть бути використані в процесі аналізу політико-парових підстав безпеки України.

Запропоноване дослідження сприятиме поглибленому вивченню важливостей міжнародних договорів

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи складає 56 сторінок.

**РОЗДІЛ І. БУДАПЕШТСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ ЯК ОБ'ЄКТ
ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ**

1.1. Зміст, передумови укладення та загальний історичний контекст

Розпад Радянського Союзу 1991 року призвів до виникнення кількох нових незалежних держав, включаючи Україну, Білорусь та Казахстан, які стали ядерними державами після розпаду. У цьому контексті постало питання про необхідність створення без'ядерних держав та про заходи щодо забезпечення безпеки в нових умовах.

Будапештський меморандум [5] 1994 року був однією з відповідей на це питання. Він надав Україні гарантії її територіальної цілісності та незалежності в обмін на відмову від ядерної зброї, яку успадкували після розпаду Радянського Союзу. Цей підхід був пов'язаний із загальним прагненням до зниження ядерної загрози та запобігання розповсюдженню ядерної зброї.

Створення без'ядерних держав після розпаду Радянського Союзу було важливим кроком у зміцненні міжнародної безпеки. Однак анексія Криму Росією, конфлікт на сході України, а в подальшому, - повномасштабне вторгнення, - показали, що навіть після відмови від ядерної зброї безпека цих держав може бути під загрозою. Це наголошує на важливості не тільки відмови від ядерної зброї, але й необхідності гарантій безпеки з боку міжнародної спільноти[1].

Без'ядерні держави відіграють важливу роль у світовій політиці та безпеці з кількох причин:

- ✓ Запобігання ядерній ескалації: Без'ядерні держави не володіють ядерною зброєю і, отже, не можуть брати участь у ядерній ескалації конфлікту. Це сприяє зниженню загрози ядерної війни та підвищенню міжнародної стабільності.

- ✓ Просування ядерного нерозповсюдження: Без'ядерні держави можуть виступати як прихильники міжнародних зусиль з нерозповсюдження ядерної зброї та заохочувати інші держави відмовитися від ядерної зброї або не розпочинати її розробку.

✓ Підвищення довіри та співробітництва: Без'ядерні держави часто є активними учасниками міжнародного співробітництва та дипломатичних зусиль щодо вирішення конфліктів. Їхня нейтральність у ядерних питаннях сприяє побудові довіри між державами.

✓ Екологічна безпека: Відсутність ядерної зброї зменшує ризик випадкового або навмисного радіаційного забруднення навколишнього середовища, що сприяє екологічній безпеці.

✓ Економічний розвиток: Без'ядерні держави можуть мати більше можливостей для економічного розвитку, оскільки вони не витрачають ресурсів на розробку, виробництво та підтримку ядерної зброї.

Таким чином, без'ядерні держави відіграють важливу роль у сприянні міжнародній стабільності, співпраці та запобіганні розповсюдженню ядерної зброї.

Дбати про світову безпеку та мирний атом важливо з кількох причин:

✓ Запобігання війнам: Забезпечення світової безпеки допомагає запобігти війнам та конфліктам, які можуть призвести до загибелі мільйонів людей та руйнації країн.

✓ Сприяння стійкому розвитку: Мирний атом та безпечне використання ядерної енергії сприяють стійкому розвитку, забезпечуючи енергетичну безпеку та сприяючи економічному зростанню.

✓ Запобігання ядерній катастрофі: Міжнародні зусилля щодо нерозповсюдження ядерної зброї та забезпечення безпеки ядерних установок допомагають запобігти ядерним катастрофам та мінімізувати ризики для людства.

✓ Просування міжнародного співробітництва: Робота в галузі світової безпеки та мирного атома сприяє міжнародному співробітництву та діалогу між державами, що сприяє покращенню відносин та зниженню напруженості.

✓ Охорона навколишнього середовища: Мирне використання атомної енергії може сприяти скороченню викидів парникових газів та зниженню

залежності від вуглеводневих палив, що позитивно впливає на навколишнє середовище.

Таким чином, турбуватися про світову безпеку та мирний атом необхідно для забезпечення стабільності, розвитку та збереження нашої планети для майбутніх поколінь.

Будапештський меморандум[5] 1994 року складається з трьох основних пунктів, які визначають його зміст та суть:

✓ Гарантії незалежності та суверенітету України: У меморандумі гаранті (США, Великобританія, Росія) підтверджують своє зобов'язання визнати суверенітет та незалежність України в межах її існуючих кордонів.

✓ Зобов'язання щодо невтручання та поваги до територіальної цілісності: Гаранті зобов'язуються утримуватися від будь-яких погроз або застосування сили щодо територіальної цілісності України та підтверджують, що вони ніколи не будуть використовувати ядерну зброю проти України, крім випадків, передбачених Статтею 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй.

✓ Зобов'язання щодо підвищення безпеки: Гаранті обіцяють заохочувати розвиток української економіки та забезпечувати безпеку країни шляхом співробітництва в галузі енергетики, оборони та міжнародної безпеки.

Цей меморандум був ключовим документом, який дав Україні впевненість у своїй безпеці після відмови від ядерної зброї. Однак, як показали наступні події, включаючи анексію Криму Росією та збройний конфлікт на сході України, меморандум не був ефективним засобом забезпечення безпеки України.

Перед підписанням Будапештського меморандуму 1994 року існувала низка історичних подій та контекстів, які вплинули на його укладання:

✓ Розпад Радянського Союзу: 1991 року Радянський Союз розпався, що призвело до утворення незалежних держав, включаючи Україну. Цей процес супроводжувався руйнуванням структур міжнародної безпеки, що ґрунтуються на біполярному світі часів Холодної війни.

✓ Спадщина ядерної зброї: Після розпаду Радянського Союзу на території України виявився третій за величиною ядерний арсенал, який раніше належав СРСР. Це створило важливі питання щодо управління та майбутнього ядерної зброї на території країни.

✓ Постійні конфлікти: Україна зіткнулася з постійними конфліктами на сході та в Криму, де мешкали значні російські національні меншини. Ці конфлікти створювали загрозу національній безпеці та територіальній цілісності України.

✓ Потреба міжнародної підтримки: Україна, яка щойно здобула незалежність, потребувала міжнародної підтримки та гарантій своєї безпеки. Підписання меморандуму було спробою забезпечити цю підтримку міжнародної спільноти.

✓ Прагнення стабільності: Міжнародне співтовариство прагнуло запобігти поширенню ядерної зброї та забезпечити стабільність у регіоні, що також спричинило підписання меморандуму.

Ці чинники у сукупності створили контекст, у якому підписання Будапештського меморандуму було спробою забезпечити безпеку та стабільність у регіоні після розпаду Радянського Союзу.

Будапештський меморандум підписаний 5 грудня 1994 року і мав такі передумови:

✓ Розпад Радянського Союзу: Підписання меморандуму відбулося в період після розпаду Радянського Союзу, коли Україна здобула незалежність та зіткнулася з питаннями забезпечення своєї безпеки та територіальної цілісності.

✓ Ядерна зброя: Під час розпаду СРСР на території України виявилася значна кількість ядерної зброї, яка була залишена після розпаду СРСР. Україна зіткнулася з питанням про його утилізацію чи збереження.

✓ Міжнародна спільнота: Міжнародна спільнота прагнула запобігти поширенню ядерної зброї та забезпечити безпеку регіону. Підписання

меморандуму було спробою міжнародної спільноти забезпечити безпеку України в обмін на відмову від свого ядерного потенціалу.

✓ Економічні та політичні вигоди: Для України підписання меморандуму було пов'язане з надією на отримання економічної та політичної підтримки від країн-гарантів в обмін на відмову від ядерної зброї.

✓ Міжнародне право: Меморандум також відображав прагнення України та країн-гарантів дотримуватись принципів міжнародного права, включаючи принципи територіальної цілісності та недоторканності кордонів.

Будапештський меморандум 1994 року був важливим кроком у забезпеченні безпеки без'ядерних держав, зокрема України після її відмови від ядерної зброї. У меморандумі гаранти (США, Великобританія, Росія) підтвердили своє зобов'язання визнати суверенітет та незалежність України в межах її існуючих кордонів та утримуватись від загроз чи застосування сили щодо територіальної цілісності України.

Меморандум [5] підтвердив принцип невтручання у внутрішні справи інших держав та сумлінного співробітництва у галузі безпеки та міжнародної безпеки.

Він також встановив механізми для консультацій та співробітництва між гарантами та Україною з питань безпеки.

Однак, після анексії Криму Росією в 2014 році і початку повномасштабного вторгнення, ефективність меморандуму була піддана сумніву. Деякі критики вважають, що гаранти не змогли забезпечити безпеку України, що поставило під сумнів роль меморандуму як гаранта безпеки без'ядерних держав.

1.2. Правовий режим документа та його місце в системі інших документів

Складності визначення міжнародно-правового режиму непоширення ядерної зброї можна інтерпретувати так. Режим ядерного непоширення - складова частина сучасного світового аспекту договірної системи. Це режим

безпеки, за яким діють принципи права і норми, що регулюють поведінку держав. Великі держави, як правило, створюють режим безпеки з метою створення більш передбачуваної системи безпеки.

Схожі режими безпеки виникають, якщо учасники режиму вважають, що всі держави, які беруть участь у режимі безпеки, поділяють загальний інтерес взаємної безпеки та/або мають думку, що індивідуальна безпека може бути надто дорогою [10]

Міжнародний режим ядерного непоширення, правовою основою якого є режим безпеки, у якому більша частина учасників відмовляється від права створення ядерної зброї, зберігання, розповсюдження її, а менша частина обов'язково підтверджує думку, що вона не передає таку зброю неядерним державам.

Цей режим устанавлюється великими державами і закріплюється юридичним статутом п'яти держав, які мають у власності ядерну зброю. Режим передбачає багатосторонню співпрацю держав в сфері Мирного атому, розвиток територій, вільних від ядерної зброї, переговорного процесу в частині обеззброєння абощо [15]

Сьогодні під режимом ядерного непоширення розуміємо набір документів і домовленостей в галузі ядерного непоширення і роззброєння, а також різного варіанту інституції та організації, які сприяють підтриманню міжнародного режиму ядерного непоширення.

Необхідно розділяти міжнародний режим ядерного непоширення і міжнародно-правові режими непоширення ядерної зброї. Перший концепт більш широкий та охоплює не тільки норми міжнародного права, але й неформальні інституції домовленості між державами абощо.

Звернемося до змісту міжнародно-правового режиму непоширення ядерної зброї для визначення місця Будапештського меморандуму у ньому передусім необхідно дати визначення міжнародно-правовому режимі не поширення ядерної зброї.

Розглянемо передумови його підписання. Після розпаду Союзу радянських Соціалістичних Республік актуальним стало питання непоширення ядерної зброї на території країн членів СРСР, що посилювало напружену ситуацію в деяких країнах.

У 1992 році Росія, Штати, Україна, Білорусь і Казахстан підписали Лісабонський протокол, відповідно до якого союзні республіки відмовлялися від ядерного озброєння і передавали його Російській Федерації[29]

Разом з тим Україна намагалася отримати в обмін на відмову від ядерної зброї додаткові гарантії територіальної цілісності, у зв'язку з цим в столиці Угорщини відбулися зустрічі очільників держав для досягнення конкретних домовленостей в цілях забезпечення безпеки на територіях держав, які входили до складу Радянського Союзу.

У такий спосіб Будапештський меморандум став об'єднувальним документом про підтвердження виконання змісту фінального акту ОБЕСЄ, ООН і Договору про непоширення ядерної зброї щодо України як держави, яка такої зброї не має.

Припускаємо, що цю проблему необхідно розглянути з погляду того, що міжнародний договір може укладатися як елемент деяких взаємопов'язаних документів або як основний договір і додатки до нього, які є його складовими частинами[6]

Меморандум, прийнятий на підставі приєднання України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї розвиває і конкретизує його положення щодо України, але навіть якщо розглядати меморандум як своєрідний додаток до договору про нерозповсюдження ядерної зброї, то виявимо чергове протиріччя.

Відповідно до пункту 2 статті дев'ятої меморандуму, основний договір повинен бути ратифікований державами, які його підписали, в такому разі додаток і додатковий протоколи також підлягають обов'язковій ратифікації.

Меморандум був не ратифікований, відповідно до чого формально для Російської Федерації він не має юридичної сили.

Окрім аналізу процедури вступу в силу міжнародного договору, необхідно досліджувати і зміст цього документу.

Договір охоплює перелік зобов'язань, які покладаються на сторони договору, відповідно, зобов'язання учасників договору поважати незалежність суверенітет і усталені кордони України[12]

Пункт перший – утримуватися від загроз застосування сили та її цілей проти територіальної Незалежності чи політичного аспекту України.

Пункт другий – особливої уваги заслуговує, а також пункт четвертий, відповідно до якого, якщо Україна піддається агресії зовні, то сторони договору повинні надати їй допомогу лише у випадку агресії застосуванням ядерної зброї.

Відповідно, думки деяких українських політиків про те, що меморандум прямо відбиває обов'язковість штатів Великобританії надавати Україні воєнну допомогу з міжнародно-правової точки зору.

Будапештський меморандум розглядаємо як договір, який охоплює гарантії безпеки без'ядерним державам.

Деякі науковці також оцінюють способи і результати порушення умов такого договору [6;18;32;33;38].

Існують думки, що меморандум є міжнародним документом, який має чинні гарантії захисту від застосування ядерної зброї і територіальної цілісності України, які Росія порушила своїми діями в Криму.

Зазначимо також, що, незважаючи на використання терміну меморандум, документ, який аналізуємо, кваліфікується як міжнародна згода, виходячи зі змісту Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року.

Порушення меморандуму призводить до того, що обов'язковість невикористання ядерної зброї має риторичний характер, відповідно для повноцінного втілення режиму нерозповсюдження ядерної зброї необхідно розробка більш удосконаленого з погляду юридичної техніки міжнародного договору [6;18;38].

Деякі дослідники стверджують, що Будапештський меморандум містить насправді дієві гарантії безпеки для держав, які не мають ядерної зброї.

На цій підставі Будапештський меморандум закріплює насправді дієві гарантії безпеки, які поширюються чомусь тільки на Україну, Білорусію, Казахстан.

Деякі вчені вважають, що меморандум з самого початку не охоплював дієвих гарантій незастосування ядерної зброї і гарантії захисту суверенітету Незалежності і територіальної цілісності неядерних держав.

Причина полягала в тому, що документ мав спірний статус: чи був він насправді міжнародним договором, чи тільки декларацією про наміри.

Деякі вчені стверджують, що меморандум тільки політична декларація. Необхідно зауважити, що статусу меморандум як міжнародний договір не має.

Будапештський меморандум має бути розглянутий як міжнародний договір, який є складовою частиною міжнародно-правового режиму непоширення ядерної зброї; він закріплює дійсні гарантії незастосування ядерної зброї, тому дискусія довкола притримання положень договору особливо важлива для розуміння дійсності міжнародно-правового режиму нерозповсюдження ядерної зброї загалом.

Правовий режим є специфічним механізмом правового регулювання, скерований на упорядкування широких суспільствознавчих соціальних процесів та станів, у межах яких взаємодіють конкретні суб'єкти [6;19].

Відповідно міжнародно-правовий режим - це специфічний механізм міжнародно-правового регулювання, який скерований на упорядкування широких загальнозначимих міжнародних процесів та станів у межах якого взаємодіють конкретні суб'єкти.

Міжнародно-правовий режим непоширення скерований на відсутність вироблення, накопичення, передачі, збирання ядерної зброї і інших ядерних взривних небезпечних установок [42, 49].

У такий спосіб, треба зупинити гонку ядерних озброєнь і перейти до роззброєння в рамках взаємодії як ядерних держав, так і держав, які не мають ядерного статусу.

У міжнародно-правовому режимі непоширення ядерної зброї можна виділити дві частини: загальну і особливу. До загальної частини зараховуємо документи в основній частині рамкового характеру, які складають основу безпеки ядерного обеззброєння і утримують гарантії недопущення поширення ядерної зброї у будь-які способи та мирне використання ядерної енергії. Указані документи мають універсальний характер, позаяк особлива частина охоплює документи, які застосовуються у межах визначеної території та деталізують зміст документів. До загальної частини режиму можна зарахувати такі документи: Договір про непоширення ядерної зброї 1968, який закріплює гарантії відсутності агресії із використанням ядерної зброї і інших ядерних підрильних частин, недопущення гонки озброєння шляхом поширення ядерної зброї в інших ядерних частинах, мирного застосування ядерної енергії, але через те, що у тексті цього договору відсутнє визначення ядерної зброї і інших ядерних небезпечних установок, які є об'єктом договору, його зміст носить рамочний характер, який має на меті прийняти як на універсальному, так і на регіональному рівні спеціальні норми, які деталізують положення, у тому числі цього договору[37;50].

Також є Договори на заборону проведення досліджень і розташування ядерної зброї в космосі на дні морів і океанів, які стали основою розробки тексту договору 1996 року про відмову у застосуванні ядерних досліджень.

Резолюції радбезу ООН, які присвячені запобіганню удосконалення агресії застосуванням ядерної зброї і інших установок; заяви держав, які мають ядерну зброю про надання без'ядерним державам статусу учасників першого договору та гарантії безпеки проти застосування ядерної зброї.

Необхідно зазначити, що, незважаючи на значні зусилля держав, які не мають ядерної зброї, у процесі обговорення першого акту держави, які мають

таку зброю, ухвалили рішення не включати гарантії незастосування ядерної зброї до вказаного документу, але зробити окремі заяви з подібними гарантіями [37;50].

До таких же рішень належить конференції учасників першого договору, відповідно до якого будуть підвищені шляхи ефективності його застосування. Сюди ж зараховуємо акти МАГАТЕ щодо Мирного використання ядерної енергії, акти комітету ядерних експортерів, так званого комітету Цангера про порядок та процедуру експортного контролю щодо ядерних матеріалів.

У такий спосіб в загальній частині перебувають документи, які присвячені зупиненню гонки озброєння для зупинення можливості створювати агресію шляхом застосування ядерної зброї, переходу до роззброєння і мирному використанню ядерної енергії.

До особливої частини можна зарахувати ті документи які закріплюють створення зон, вільних від ядерної зброї, як наприклад, створені для демілітаризованих зон та ті, які розробляються в результаті аналізу практики застосування договорів про створення відповідних зон.

Договори про створення зон, вільних від ядерної зброї, мають характер спеціальних норм, відповідно до основного акту, оскільки такі умови чинні в межах територіальних просторів, мають визначня ядерної зброї та присвячені гарантіям безпеки не тільки проти непоширення ядерної зброї, але проти її розташування на визначеній території[2;50].

Очевидно, що міжнародно-правовий режим непоширення ядерної зброї не ідеальний документи.

Акти загальної частини мають рамочний і почасти декларативний характер. Документи особливої частини мають такий зміст, який деталізує документ основної частини, але має обмежену територіальну належність, як наслідок - складно забезпечити чинність режиму відповідно до його структури.

Будапештський меморандум необмежений територіальною сферою застосування, має юридичне значення, умови ядерних держав щодо

незастосування ядерної зброї і може бути позиціонований як чинний Гарант ядерної безпеки, тому важливо визначити його місце і роль в структурі міжнародно-правового режиму не поширення ядерної зброї.

Будапештський меморандум в контексті міжнародно-правового режиму ядерної зброї передбачає відмову України, Білорусі і Казахстану від ядерних арсеналів, які залишилися на території після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік, а також передбачає гарантії безпеки і територіальної цілісності України [7;17].

Визначаючи місце Будапештського меморандуму у міжнародно-правовому режимі, необхідно перш за все звернутися до аналізу змісту Будапештського меморандуму.

У тексті меморандуму виділено дві змістові частини: обов'язковість утримуватися від вчинення дій, які можуть призвести до порушення суверенітету України і норми щодо надання допомоги Україні у випадку, якщо вона стане жертвою агресії, яка була вчинена з застосуванням ядерної зброї.

Статті 1-4 меморандуму «обов'язковість не застосовувати ядерну зброю щодо держав, які не мають ядерної зброї, окрім випадків застосування ними ядерної зброї, відповідно до держав, які таку зброю мають».

Стаття 5 меморандуму визнає, що Будапештський меморандум має статус міжнародного договору, оскільки відповідає ознакам договору, викладеним в частині першій статті другої Віденської Конвенції про права міжнародного договору і, по-друге, він створений у письмовій формі на нинішній час, він регулюється нормами міжнародного права, окрім того, що сторони меморандуму прагнули ухвалити саме міжнародний договір, ними було скеровано лист на ім'я головного секретаря, який був депозитарієм конфедерації по роззброєнню з проханням зареєструвати меморандум як офіційний документ конференції по роззброєнню меморандум був кваліфікований організацією Об'єднаних Націй як міжнародна домовленість у справах роззброєння [18, 22].

У такий спосіб, Будапештський меморандум має статус міжнародного договору. Це питання набуває особливого значення, оскільки меморандум присвячений обов'язковості не застосовувати ядерну зброю проти держав, які такої зброї не мають, а також утримуватися від дій проти політичної Незалежності і територійної цілісності України меморандум має обов'язкову силу для сторін, оскільки передбачена його дія з моменту підписання.

Виникає питання про статус спільної заяви, яка була скерована сторонами на ім'я генерального секретаря конференції з роззброєння, одночасно з меморандумом указана сумісна заява може бути кваліфікована як додаток до меморандуму, який є згодою щодо змісту меморандуму і відтворення його положень.

Наміри сторін інтерпретувати спільну заяву у певний спосіб підтверджується тим, що вона була скерована як офіційний документ конференції з роззброєння. Разом з меморандумом, виходячи зі змісту цієї заяви, можна зробити висновок про те, що зміст меморандума є складовою частиною режиму забезпечення безпеки на Європейському континенті створеному фінальним Актом зборів і з безпеки та співробітництва в Європі 1975, Договору про звичайні збройні сили в Європі 1990, у межах підтримання міжнародної безпеки в силу того, що зміст меморандуму регулюється положеннями ООН Віденської конференцією і присвячений зобов'язанню утриматися від застосування ядерної зброї щодо держав, які її не мають.

Виникає питання про відповідність змісту положень меморандуму і першого документа, виходить, що частина друга статті 30 Віденської конференції про право міжнародних договорів 1969 є спеціальними нормами, відповідно до першого документа, по-друге, тільки в преамбулі першого документу вказується на необхідність ухвалити і прийняти всі рішення щодо недопущення ядерної війни, а також утримуватися від застосування сили або погроз силою проти територійної цілісності і політичної Незалежності держав [37;50].

У тексті першого документу не міститься зобов'язань щодо незастосування ядерної зброї. У статті п'ятій меморандуму відображені як обов'язковість не застосовувати ядерну зброю щодо держав, які такої зброї не мають, так і винятки із вказаного положення.

Ядерна зброя, відповідно до меморандуму, може бути застосована у випадку від нападу ядерної держави на державу в Союзі з ядерною державою на вказану неядерну державу, залежні від неї території, їх збройні сили та їхніх союзників.

По-друге, відповідно до статті сьомої першого документу, припускається створення і існування регіонального договору з метою забезпечення повної відсутності ядерної зброї на території держав, які ухвалили такий договір. Іншими словами, зміст першого документу, буде позиціонуватися як взаємно обумовлений. Закріплення в меморандумі обов'язковості утримуватися від застосування ядерної зброї - це насправді гарантія проти виникнення ядерної війни, яка дозволяє неядерним державам спочатку відмовитися від виробництва і накопичення ядерної зброї, а потім і брати на себе зобов'язання забезпечувати повну відсутність такої зброї на своїх територіях, тому зміст першого документа і меморандум позиціонується як взаємно обумовлені [5, 15, 17].

По-третє, меморандум носить характер регіонального договору, який прийнятий після вступу в силу змісту першого договору, однак внаслідок обов'язковості ядерних держав Великобританії, Росії та Штатів щодо незастосування ядерної зброї по всьому світу, відповідно до статті п'ятої меморандуму, а також територіального охоплення чинності ядерної зброї, можна зробити висновок про пріоритетність положення меморандуму щодо змісту першого документа в силу того, що меморандум містить насправді гарантії проти ядерної війни.

Зміст цього міжнародного договору має принципове значення для створення режиму без'ядерних держав, тому невідповідність меморандуму дії його сторін буде не тільки порушенням міжнародного договору загалом, а й

приведе до неналежного забезпечення передумов припинення сили і загрози в міжнародних відношеннях у всьому світі, особливо у випадку порушення обов'язковості незастосування ядерної зброї.

Позиціонування положення меморандуму як спеціальних норм щодо змісту першого документа дозволить тим країнам, які постраждають від порушення такої заборони, в якості гарантії отримати визнання права держав порушеними.

1.3.Персоналії та їхня роль

Політична воля грала вирішальну роль створенні Будапештського меморандуму. У період після розпаду Радянського Союзу у 1991 році виникла потреба забезпечити безпеку країнам, які стали незалежними після цієї події та відмовилися від своєї ядерної зброї. Україна, яка володіла третім за величиною ядерним арсеналом у світі, зіткнулася з необхідністю вирішити питання про свою безпеку та майбутнє ядерне озброєння.

Будапештський меморандум був результатом політичної волі лідерів трьох держав-гарантів (США, Великобританія, Росія) та України. Влада цих країн вирішила, що важливо запобігти поширенню ядерної зброї та забезпечити безпеку України в обмін на її відмову від ядерного арсеналу. Підписання

меморандуму стало актом дипломатичної та політичної волі, спрямованої на зміцнення міжнародної безпеки та стабільності у регіоні.

Таким чином, політична воля лідерів відіграла вирішальну роль у створенні Будапештського меморандуму, який став важливим кроком у забезпеченні безпеки та стабільності в Європі після розпаду Радянського Союзу

Будапештський меморандум було підписано такими особами від кожної з країн-гарантів:

Білл Клінтон (Bill Clinton) – президент Сполучених Штатів Америки під час підписання меморандуму.

Джон Мейджор (John Major) – прем'єр-міністр Великобританії під час підписання меморандуму.

Російська Федерація: Андрій Козирєв (Andrey Kozyrev), міністр закордонних справ Російської Федерації.

Ці три особи були головними перемовниками та підписантами меморандуму від відповідних країн.

Леонід Кучма, на той момент президент України, не був прямим підписанцем Будапештського меморандуму. Підписання меморандуму було здійснено представниками країн-гарантів (США, Великобританія, Росія) та не було прямої участі українського президента. Однак Кучма брав активну участь у переговорах та погодженні змісту меморандуму і виступав як ключова постать у забезпеченні безпеки України в обмін на відмову від ядерної зброї.

Борис Єльцин, будучи президентом Російської Федерації у момент підписання Будапештського меморандуму, відігравав важливу роль у цій події. Разом із президентом США Біллом Клінтоном та прем'єр-міністром Великобританії Джоном Мейджором, він підписав меморандум як гарант незалежності та територіальної цілісності України в обмін на відмову України від своєї ядерної зброї.

Єльцин стверджував, що меморандум гарантував безпеку України та привніс стабільність до регіону. Однак анексія Криму Росією у 2014 році та подальші події на сході України викликали критику на адресу Росії за порушення меморандуму. Критики також звинувачували Єльцина та російське керівництво у недостатньому виконанні зобов'язань щодо забезпечення безпеки України.

Джон Мейджор, як прем'єр-міністр Великобританії, також відіграв важливу роль у підписанні Будапештського меморандуму. Разом із президентом США Біллом Клінтоном та президентом Російської Федерації Борисом Єльциним, він виступив як один із гарантів незалежності та територіальної цілісності України в обмін на відмову України від своєї ядерної зброї.

Білл Клінтон, президент США з 1993 по 2001 рік, відіграв важливу роль як гарант ядерної безпеки під час підписання Будапештського меморандуму 1994 року. Його адміністрація активно підтримувала українське рішення відмовитись від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки з боку інших держав. Клінтон виступав за зміцнення міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї та вважав, що підписання меморандуму зробить світ безпечнішим.

Однак після анексії Криму Росією в 2014 році і конфлікту на сході України, в ході якого використовувалися ядерні теми і погрози, ефективність гарантій безпеки, наданих у меморандумі, була піддана сумніву. Це спричинило критику гарантів, включаючи адміністрацію Клінтона, за нездатність забезпечити безпеку України.

Джон Мейджор, прем'єр-міністр Великобританії з 1990 по 1997 рік, був одним із гарантів ядерної безпеки під час підписання Будапештського меморандуму у 1994 році. У цій якості він підтвердив зобов'язання Великобританії щодо забезпечення незалежності та територіальної цілісності України після того, як Україна відмовилася від своєї ядерної зброї.

Мейджор розглядав зміцнення безпеки в Європі після розпаду Радянського Союзу як важливу мету та підтримував ініціативи щодо скорочення ядерного

арсеналу та нерозповсюдження ядерної зброї. Його роль як гарант ядерної безпеки в рамках меморандуму наголосила на готовності Великобританії підтримувати безпеку в Європі та сприяти стабільності в регіоні.

Слова, сказані підписантами Будапештського меморандуму 1994 року, не є загальнодоступними і можуть бути доступні лише у вигляді офіційних заяв та документів, пов'язаних із цією подією. Однак під час підписання меморандуму лідери країн-гарантів та України, ймовірно, висловили свою підтримку та зобов'язання щодо забезпечення безпеки України та дотримання умов меморандуму.

РОЗДІЛ II. НАБУТКИ Й ВТРАТИ: РЕЗУЛЬТАТИ ПІДПИСАННЯ

2.1. Загальна політична ситуація в Україні: відсутність гарантій та умов захисту

Будапештський меморандум [37;50] 1994 року не є договором, а лише меморандумом, в якому країни-учасниці зобов'язалися гарантувати територіальну цілісність та незалежність України в обмін на відмову від ядерної зброї. У ситуації активної війни, наприклад, із Росією, наслідки цього меморандуму для України можуть бути різноманітними:

✓ **Політичні наслідки:** Україна може звернутися до гарантів меморандуму (включаючи США, Велику Британію та Росію) з проханням про допомогу у забезпеченні її безпеки та територіальної цілісності.

✓ Міжнародний тиск: Висновок меморандуму ставить під сумнів дієвість міжнародних гарантій і може призвести до посилення міжнародного тиску на країни-гаранти для надання допомоги Україні.

✓ Дипломатичні зусилля: Україна може активізувати дипломатичні зусилля для привернення міжнародної уваги до своєї ситуації та забезпечення підтримки з боку інших держав.

✓ Військова допомога: Країни-гаранти можуть вирішити надати Україні військову допомогу для захисту її територіальної цілісності.

✓ Політичні зміни: В умовах активної війни можуть відбутися політичні зміни в країнах-гарантах, що може вплинути на їхню позицію щодо України.

✓ Розвиток подій: Розвиток подій військового конфлікту та реакція міжнародного співтовариства можуть суттєво змінити перебіг подій та наслідки для України.

Незалежність України в 1991 році поставила на порядок денний питання про забезпечення свого державного суверенітету, безпеки та зовнішньої оборони. Відсутність досвіду ефективного державного будівництва, наявність суттєвих проблем пов'язані з відсутністю інститутів політичної демократії, ринкової економіки і національна єдність були ускладнені радянською військовою спадщиною. Перш за все це стосувалося ядерного арсеналу (тактичний і стратегічний), який посідав третє місце у світі за своєю потужністю після російської та американської. Події відбувалися в складному міжнародному контексті – колапс біполярної системи міжнародного політичного і безпекового порядку та загострення військово-політичні відносини між новими незалежними державами на Півдні і Південно-Східна Європа. Процес демонтажу комуністичної державності набув специфіки обурення на Балканах і Кавказі. Україна з її дуже жорсткою політичною і економічною проблемами та найпотужніший потенціал зброї масового знищення перебувала під загрозою

цивільного та військового розладу як центральна ланка так званої дестабілізації [31].

Одним із головних можливих запобіжників трансрегіональної дестабілізації виявився план ядерного роззброєння України та посилення інституційного контролю над зброєю масового знищення, яка мала якимось чином стабілізувати шлях військових та політичний розвиток України.

Досягнення цієї мети стало можливим завдяки приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1967 р.) Ця Угода є багатостороннім міжнародним актом, розроблений органами ООН для запобігання збільшенню країн, що володіють ядерною зброєю та забезпечити міжнародний контроль за виконанням своїх зобов'язань згідно з Договором про запобігання збройному конфлікту із застосуванням ядерної зброї. Разом з військовою місією ця Угода мала на меті легалізувати можливість деяких країн за мирне використання ядерної енергії та обіг відповідних технологій.

Договір також проголосив невід'ємне право всіх країн-учасниць на розвиток дослідження та виробництво атомної енергії. Інституційний контроль за нерозповсюдженням ядерну зброю, передану Міжнародному агентству з атомної енергії (МАГАТЕ). Відповідно до Договору проголошено п'ять країн, що мають арсенал ядерної зброї їхні зобов'язання не використовувати його проти держав без нього. Винятком може бути лише у випадку, коли у відповідь буде використано ядерну зброю. Така стратегія, розроблена відповідно до військової доктрини Взаємно гарантованих Руйнувань (MAD).

Іншим важливим додатковим елементом гарантій для країн не володіють ядерної зброї є резолюція Ради Безпеки ООН (від 19 червня 1968 р.), яка є однією з необхідних гарантій безпеки для держави, що не володіє ядерною зброєю заявила, що в разі агресії із застосуванням ядерної зброї постійні члени Ради Безпеки ООН мали б негайно діяти відповідно до їх зобов'язання за Статутом ООН.

Розпад Радянського Союзу створив колізію, тому що Російська Федерація була оголошена правонаступницею СРСР, а ядерна зброя – такою розгорнуто в кількох нових незалежних країнах, включаючи Україну. Відповідно до Статуту ООН серед постійних членів лише п'ять країн, які володіють поняттям ядерна зброя. Тому для приведення поточної ситуації у відповідність і для зменшення міжнародних військово-політичних ризиків, було вкрай важливо обмежити "ядерний клуб" до числа, що передували розпаду СРСР. Отже, ключові донори міжнародної безпеки – обрали країни США, Російська Федерація та Велика Британія, така стратегія ядерного роззброєння України. Для більш узгодженого та гарантованого процесу ядерного роззброєння та приєднання України до ДНЯЗ як без'ядерної держави лідери України, США, Росії та Великобританії підписали «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку зі вступом України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» (від 5 грудня 1994 р.) [9].

Згідно з Меморандумом, враховуючи зобов'язання України щодо ядерного роззброєння, США, Росія та Великобританія підтвердили свої зобов'язання: поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України; утриматися від погрози або застосування сили проти територіальної цілісності та політичної незалежності України (крім порядку самооборони, згідно зі статуту ООН); утримуватися від економічного примусу покликані підпорядкувати своїм інтересам здійснення Україною її права, невід'ємні від її суверенітету, і таким чином забезпечувати будь-які переваги; шукати негайних дій Ради Безпеки ООН щодо надання допомоги Україні, не використовувати ядерну зброю проти будь-якої неядерної держави, учасника Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, за винятком нападу на них самих, їх територій або залежних територій, їхніх збройних сил або їхніх союзників такою державою в асоціації або в союзі з державою, що володіє ядерною зброєю; провести консультації в разі ситуації, яка викликає питання щодо цих зобов'язань.

Поговоримо також про короткострокові та середньострокові перспективи впровадження багатосторонніх гарантій для України: поточний стан безпекового

партнерства між Україною та країнами-підписантами Будапештського меморандуму значною мірою знецінюється відсутністю спільної безпеково-політичної стратегії щодо Росії, як основного дестабілізатора фактора світоустрою; спільна стратегія щодо України, як країни, що проголосила проєвропейський курс, незважаючи на значні внутрішні та зовнішні проблеми, зберігаючи прозахідну орієнтацію переваги як у громадській думці, так і в «європейському елітному консенсусі»; чітка стратегічна проекція «загальноєвропейської» системи безпеки на майбутнє, згідно з якою є «червоні лінії» європейської безпеки, які європейська система гарантії безпеки не переступить, але й не дозволяє порушувати, все ще є неформульований.

Про «рівень невизначеності» в реалізації багатосторонніх гарантій для України впливатиме на ротацію правлячого істеблішменту в західних країнах – донорів міжнародної безпеки. Президентські вибори в США продемонстрували неготовність української влади до змін у постанові «політичної команди» та можливі труднощі у вибудовуванні нового діалогу для вироблення стратегія протидії російській агресії та деокупації української території (Крим та особливі райони Донецької та Луганської областей).

Таким чином, у короткостроковій перспективі (до 3 років) можливе значне посилення в багатосторонніх гарантій для України не передбачається. Україна де-факто залишиться з вибором: продовжувати використовувати «неактивні гарантії» Будапештського меморандуму або взяти на себе відповідальність за можливі наслідки загострення протистояння з РФ. У стратегіях західних партнерів домінуватиме стратегія стримування українців від різких політичних і військових кроків, які можуть «спровокувати» Росію посилити свій військово-політичний тиск на Україну зокрема та Захід. Гарантії безпеки будуть реалізовані як обмежене тлумачення безпеки - гуманітарний, економічний, інформаційний, соціальний виміри тощо.

Військові гарантії в обмеженому режимі (обмежена військова допомога, гуманітарне постачання летальної зброї) через структури НАТО, військові

структури деяких НАТО держав-членів та інших міжнародних партнерів України, швидше за все, тільки відбудеться у разі російської прямої військової агресії за периметром наразі окуповані українські території.

У середньостроковій перспективі ймовірність забезпечення багатостороннього колективу гарантій Україні дещо зростає. Але цей приріст прив'язаний до перспектив успішне політичне та безпекове реформування української держави (насамперед ці системи потребують адаптації до інституційних механізмів забезпечення/усиновлення військової допомоги та гарантії колективної безпеки в рамках НАТО та ЄС).

Необхідно мати реалістичне бачення розвитку України в середньостроковій перспективі.

Багатосторонні гарантії безпеки, враховуючи історичність і корисність це явище, є досить складним і суперечливим політико-правовим продуктом міжнародної військової та дипломатичної групи. Інституційний і правовий аспект багатосторонніх гарантій, як правило, є вразливим через недосконалість як механізмів, так і засобів реалізації цього виду безпеки гарантій, а також через поточні обмеження міжнародного права. Тому це зазначити, що успішна реалізація багатосторонніх гарантій є, в якийсь виняток, перш за все, викликаний ефективною внутрішньою політикою безпеки країна-реципієнт (Швейцарія, незважаючи на гарантії колективного нейтралітету, побудувала потужна система національної безпеки та оборони країни).

Залучення в систему безпеки України інституту багатосторонності – колективні гарантії не отримали ефективного політико-правового оформлення цих гарантій, наприклад, у міжнародному договорі чи міжнародній конференції.

У Будапештському меморандумі відсутні будь-які механізми та інструменти гарантування безпеки України та механізми протидіяти відповідним загрозам суверенітету України, чітко гарантії у разі порушень тощо.

У 1994 році на підтримку ядерної безпеки її роззброєння український уряд, замість Будапештського меморандуму, мав зробити повноцінний міжурядовий договір про гарантії безпеки України.

Неефективність колективних гарантій Будапештського меморандуму була очевидним фактом задовго до російської військової агресії та окупації.

Незважаючи на вкрай несприятливий контекст у забезпеченні багатосторонньої безпеки гарантій Україні, українські зовнішньополітичні стратегії мають бути спрямовані на подальшу реалізацію (реформування) цих гарантій.

Добровільне ядерне роззброєння України поклало початок прогресу в ядерного роззброєння на пострадянському просторі та значною мірою стабілізувала євразійський геополітичний простір.

Російська військова агресія проти України є викликом для сучасного світу, понять політико-правовий порядок та інститути колективної безпеки.

2.2. Україна як без'ядерна держава

Без'ядерна держава – це країна, яка не розробляє, не виробляє, не тестує та не володіє ядерною зброєю. На відміну від ядерних держав, без'ядерні країни відмовилися від ядерної зброї або ніколи її не розробляли. Вони дотримуються принципів нерозповсюдження ядерної зброї та використовують атомну енергію виключно з мирною метою [37;50].

Характеристики без'ядерної держави включають:

✓ Відмова від ядерної зброї: Без'ядерні держави є прихильниками міжнародних договорів та угод про нерозповсюдження ядерної зброї та відмовляються від розробки та використання ядерної зброї.

✓ Мирне використання атомної енергії: Вони використовують атомну енергію виключно у мирних цілях, таких як виробництво електроенергії, медицина, наука та промисловість.

✓ Принципи нерозповсюдження: Без'ядерні держави підтримують принципи нерозповсюдження ядерної зброї та співпрацюють з іншими країнами для забезпечення міжнародної безпеки та стабільності.

✓ Участь у міжнародних організаціях: Вони беруть активну участь у міжнародних організаціях, таких як МАГАТЕ, та підтримують їхні заходи щодо контролю за ядерною промисловістю та безпекою.

✓ Дипломатичний статус: Без'ядерні держави можуть відігравати важливу роль у дипломатичних зусиллях щодо запобігання розповсюдженню ядерної зброї та заохоченню ядерного роззброєння.

Позитивні характеристики без'ядерної держави включають:

✓ Безпека: Відсутність ядерної зброї зменшує ймовірність її використання у конфліктах та підвищує загальну безпеку регіону та миру.

✓ Економічний розвиток: Без'ядерні держави можуть зосередити свої ресурси на розвитку економіки, освіти та охорони здоров'я, не витрачаючи їх на розробку та підтримку ядерного арсеналу.

✓ Довіра міжнародному співтовариству: Без'ядерні держави можуть мати велику довіру з боку інших держав та міжнародних організацій, оскільки вони не становлять загрози ядерній атаці.

✓ Політичний приклад: Без'ядерні держави можуть служити прикладом іншим країнам, заохочуючи їхню відмову від ядерної зброї та сприяючи міжнародному діалогу про ядерне роззброєння.

✓ Екологічна безпека: Відсутність ядерних випробувань та розробок сприяє екологічній безпеці та запобігає можливим екологічним катастрофам, пов'язаним з ядерними вибухами або аваріями на ядерних об'єктах.

✓ Міжнародне визнання: Без'ядерні держави отримують визнання за свій внесок у міжнародну безпеку та стабільність і можуть бути привабливішими для інвестицій та туризму.

Негативні характеристики без'ядерної держави можуть включати:

✓ Уразливість перед ядерними державами: Без'ядерні держави можуть вважатися більш вразливими перед ядерними державами, оскільки вони не мають ядерного стримування і можуть бути схильні до ядерного шантажу.

✓ Обмеження в оборонних можливостях: Відсутність ядерної зброї обмежує оборонні можливості без'ядерних держав, особливо у разі потенційної ядерної загрози.

✓ Нестійкість міжнародної ситуації: В умовах мінливої міжнародної ситуації без'ядерні держави можуть опинитися у складнішому становищі, не маючи ядерної зброї для забезпечення своєї безпеки.

✓ Тиск до ядерної програми: Без'ядерні держави можуть зазнавати тиску з боку інших держав або міжнародних організацій для відновлення своєї ядерної програми у відповідь на зростаючі загрози безпеці.

✓ Обмеження у зовнішній політиці: Без'ядерні держави можуть бути обмежені у своїх діях на міжнародній арені через відсутність ядерного статусу, який може зменшувати їх вплив та авторитет.

Україна стала без'ядерною державою внаслідок домовленостей, укладених у рамках Будапештського меморандуму 1994 року. У рамках цього меморандуму Україна погодилася відмовитись від свого ядерного арсеналу, включаючи третій за величиною у світі ядерний арсенал, що залишився на її території після розпаду Радянського Союзу. В обмін на відмову від ядерної зброї Україні було

надано гарантії безпеки та територіальної цілісності з боку Росії, США та Великобританії.

Ядерний шантаж стає все більш звичним явищем для більшої кількості агресивних акторів на міжнародній геополітичній арені. Все більше держав страждають від економічної, політичної та територіальної експансії з боку геополітичних акторів, основним важелем тиску яких є ядерна зброя. Посягання на територіальну цілісність супроводжується ядерними загрозами за прикладом Росії, незважаючи на те, що ця країна була однією з країн-учасниць Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Аналізуючи тенденцію висловлювань лідерів таких держав, як Росія, Іран, Північна Корея, виникає питання: «Чи є участь у договорі, спрямованому на нерозповсюдження та стримування ядерної зброї, гарантією безпеки для країни, яка не має ядерну зброю?» У статті також розглядається ефективність сучасної ядерної політики США, спрямованої на нерозповсюдження та стримування ядерної зброї, на прикладі двосторонніх угод з такими країнами, як Україна, Південна Корея та Тайвань.

У випадку України, згідно з Будапештським меморандумом, США виступають гарантом територіальної цілісності держави в обмін на відмову країни від володіння своїм ядерним арсеналом. Проаналізувавши всі загальні тенденції стрімкого розвитку подій третього десятиліття XXI століття, можна припустити, що сьогодні суб'єкти міжнародної геополітичної арени відійшли від базових теорій політичного ідеалізму чи реалізму, а натомість з'явилися є розвитком політичного неореалізму або, як його ще називають, структурного реалізму.

Відмова від ядерного статусу дозволила Україні стати членом Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) та приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) як неядерну державу. Крім того, статус без'ядерної держави дозволяє Україні зосередитись на розвитку мирного атома, включаючи використання атомної енергії у промисловості та для виробництва електроенергії.

Війна, що триває в Україні, значно підняла занепокоєння щодо безпеки атомних електростанцій (АЕС), особливо в контексті Запорізької АЕС. Ця нестабільна ситуація виявила значні недоліки в існуючій глобальній структурі ядерної безпеки, підкреслюючи необхідність кардинальних реформ у міжнародному праві. Незважаючи на те, що Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) зіграло гідну похвали роль у захисті ядерної безпеки через різні резолюції, місії та принципи безпеки, ефективність цих зусиль скомпрометована недотриманням Росією своїх зобов'язань і її здатністю застосовувати право вето в Раді безпеки ООН. Протистояння цим викликам потребує різноманітного та комплексного підходу міжнародної спільноти. Це включає перегляд міжнародно-правових структур, проведення поглиблених досліджень щодо ядерної безпеки в зонах конфлікту та розгляд дипломатичних ініціатив, таких як встановлення зон безпеки навколо ядерних установок. Інша можлива стратегія – розгортання миротворчих сил, хоча геополітичні фактори наразі обмежують її життєздатність. Вирішення проблем ядерної безпеки, посилені російсько-українською війною, вимагає рішучих правових і політичних дій у поєднанні з інноваційними рішеннями та глобальною співпрацею. Негайна та цілеспрямована увага має вирішальне значення для запобігання будь-якій подальшій ескалації, яка може призвести до ядерного інциденту, створюючи серйозну загрозу не лише для України, але й для всього міжнародного співтовариства.

Яким би не був результат російсько-української війни, після неї Україні потрібно буде обрати політику безпеки, щоб захистити свій суверенітет від майбутніх загроз. Його вибір має наслідки для ширшої європейської безпеки. Деякі оглядачі виступають за те, щоб Україна стала членом Організації Північноатлантичного договору (НАТО), щоб отримати захист від «ядерної парасольки» США. Інші сумніваються в ефективності «розширеного ядерного стримування» — загрози ядерної відплати США за атаки, у тому числі здійснені за допомогою звичайних збройних сил, на територію союзника. Але ядерне

стримування ніколи не випробовувалося в Європі холодної війни, і сьогодні розширене ядерне стримування є ненадійним і ризикованим підходом до російської агресії. Дослідження ролі ядерного стримування під час Берлінської кризи 1961 року демонструє, що радянська військова стратегія проти ядерної зброї США становила ризик ескалації. На вразливих територіях НАТО, таких як естонське місто Нарва, такий ризик все ще існує. Альтернатива ядерному стримуванню часів холодної війни пропонує можливість неядерного захисту для України. Такі пропозиції, як стратегія «павука в павутині», спираються на концепції дилеми безпеки та ненаступального захисту, що зміцнює довіру, щоб забезпечити безпеку України в Європі, якій загрожує російська експансія, не покладаючись на загрозу ядерної війни.

Для оцінки ядерної безпеки та стандартів безпеки в Україні прийнято модель «семи стовпів», запропоновану Міжнародним агентством з атомної енергії. Дослідження вказує на те, що стратегічно розташовані АЕС можуть бути використані як «ядерний щит» для окупаційних сил, дислокованих на станції або поблизу. Вони також можуть стати корисними інструментами «правосуддя», яке ведеться з використанням неправильних тлумачень міжнародного гуманітарного права. Нарешті, нарації, пов'язані з ядерною безпекою, проаналізовані в статті, чітко доводять, що захоплені АЕС можна ефективно використовувати в інформаційній війні. Дослідження приводить до висновку, що цивільні АЕС у зонах бойових дій можуть використовуватися ворожими силами не лише для перешкодження постачанню енергії (і таким чином підриву морального духу супротивника), але й для шантажу та примусу до осіб, які приймають рішення в атакованій державі, та їх міжнародні союзники з баченням техногенної ядерної катастрофи.

Російське бряцання ядерною зброєю після вторгнення в Україну у 2022 році пожвавило дебати щодо стримування НАТО. Один із його ключових компонентів — обмін ядерною зброєю — існує з вересня 1954 року, але підтримка його всередині альянсу з часом змінювалася. Дійсно, хоча Бельгія,

Німеччина, Італія, Нідерланди та Туреччина розміщують американські гравітаційні бомби на своїй території, у 2010-х роках існували побоювання, що деякі з них наслідуватимуть приклад Канади, Греції та Сполученого Королівства та вийдуть із схеми. Досліджуючи, чому і як угоди НАТО про розподіл ядерної зброї змінилися з моменту заснування, ми стверджуємо, що вони постійно служать цілям стримування, сигналізації, згуртованості альянсу та розподілу тягаря, що ускладнює їх демонтаж. Проте ми також демонструємо, шляхом нашого огляду політики після холодної війни, офіційних заяв і публічних дебатів, що в середовищі з низьким рівнем загрози є більше місця для політичних змагань у приймаючих державах. Відповідно, ядерний обмін потребує середовища високої загрози, щоб уникнути внутрішньої опозиції, яка фактично повернулася у 2022 році, закріпивши ядерний статус-кво.

2.3 Зміст меморандуму в медіа: переоцінка бачень

Оцінка Будапештського меморандуму в медіа може бути різноманітною та залежить від конкретного джерела, політичної позиції та контексту. У період його підписання та після нього меморандум отримав широке висвітлення у міжнародних та національних ЗМІ. Деякі медіа оцінювали його як важливий крок до мирного вирішення та запобігання розповсюдженню ядерної зброї, наголошуючи на його ролі у забезпеченні безпеки України. Інші джерела могли

критикувати його ефективність чи звинувачувати гарантів у невиконанні своїх зобов'язань після анексії Криму та конфлікту на сході України.

Позитивна оцінка Будапештського меморандуму в медіа може включати такі аспекти:

✓ **Забезпечення міжнародної безпеки:** Багато медіа могли розглядати меморандум як важливий крок у забезпеченні міжнародної безпеки та запобіганні розповсюдженню ядерної зброї. Він підтвердив зобов'язання гарантів щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України.

✓ **Дипломатичне рішення:** Підписання меморандуму могло розглядатися як дипломатичне рішення, яке запобігло можливому ядерному суперництву в регіоні та сприяло мирному розвитку подій.

✓ **Підтримка України:** Меморандум міг бути сприйнятий як підтримка України з боку міжнародної спільноти у період її формування як незалежної держави.

✓ **Співробітництво між державами:** Підписання меморандуму також могло розглядатися як прояв співпраці між країнами та готовність вирішувати міжнародні проблеми шляхом діалогу та переговорів.

Негативна оцінка Будапештського меморандуму в медіа може включати такі аспекти:

✓ **Неефективність гарантій:** Деякі джерела можуть критикувати меморандум за нездатність забезпечити безпеку України внаслідок анексії Криму Росією та конфлікту на сході країни. Гаранти можуть бути звинувачені у невиконанні своїх зобов'язань.

✓ **Порушення суверенітету:** Анексія Криму та підтримка збройних конфліктів на сході України можуть розглядатися як порушення суверенітету України та недотримання принципів меморандуму.

✓ **Політична нестабільність:** Конфлікт на сході України, який виник після підписання меморандуму, міг бути розглянутий як наслідок його неефективності та недостатнього рівня безпеки у регіоні.

✓ Критика дій гарантів: У медіа могли з'являтися матеріали, в яких гаранти, зокрема й США, критикуються за недостатню увагу до безпеки України та нездатність забезпечити її незалежність та територіальну цілісність.

Нейтральна оцінка Будапештського меморандуму в медіа може бути наступним чином:

✓ Підтвердження зобов'язань: Меморандум може бути розглянутий як документ, де гаранти підтверджують свої зобов'язання щодо забезпечення безпеки України та її незалежності, що є важливим кроком у встановленні стабільності в регіоні.

✓ Обмежена ефективність: Одночасно можуть виникати сумніви щодо ефективності меморандуму, особливо у світлі наступних подій в Україні, таких як анексія Криму та конфлікт на сході країни. Деякі медіа можуть зазначати, що гаранти не змогли повністю забезпечити безпеку України.

✓ Діалог та співробітництво: Меморандум також може бути розглянутий як інструмент, що сприятиме діалогу та співробітництву між державами, оскільки він встановив механізми консультацій та співробітництва в галузі безпеки.

✓ Критика та підтримка: У медіа можуть бути представлені як критичні, так і підтримуючі думки щодо меморандуму, залежно від їхньої політичної позиції та оцінки подій у регіоні.

Оцінка Будапештського меморандуму в медіа у контексті воєн, включаючи конфлікт на сході України та інші воєнні дії, може бути різноманітною та залежати від конкретного джерела. Ось кілька можливих точок зору:

✓ Суперечки щодо його ефективності: Деякі медіа можуть критикувати меморандум за нездатність забезпечити безпеку України та запобігти конфліктам на її території, що може спричинити війну. Це можуть бути заяви про недостатність гарантій безпеки або недотримання меморандуму з боку гарантів.

✓ Підтримка його принципів: Інші джерела можуть наголошувати на важливості меморандуму як документа, здатного запобігти використанню

ядерної зброї та сприяти мирному розвитку подій у регіоні. Вони можуть наголошувати, що незважаючи на складнощі, меморандум має значення як дипломатичний інструмент.

✓ Розгляд у контексті міжнародних відносин: Медіа також можуть аналізувати меморандум у контексті міжнародних відносин та балансу сил у регіоні. Це може містити обговорення дій гарантів та їх ролі у регулюванні конфліктів.

✓ Український погляд: Місцеві та українські медіа можуть представляти точку зору України, виділяючи як позитивні, так і негативні аспекти меморандуму та його вплив на безпеку та стабільність у країні.

Політична позиція в Україні щодо Будапештського меморандуму може бути різноманітною та залежить від конкретних політичних ідеологій та цілей партій та політиків. В умовах війни на сході країни та після анексії Криму багато українців та політиків висловлюють розчарування у діях гарантів меморандуму, особливо щодо забезпечення безпеки України.

Деякі українські політики та громадські діячі критикують меморандум за його неефективність та неможливість забезпечити безпеку країни в умовах війни та конфліктів. Вони можуть бачити в ньому провал міжнародної спільноти у забезпеченні безпеки України та недотримання гарантій з боку країн, що підписали.

Інші українські політики та громадські діячі можуть визнавати важливість меморандуму як дипломатичного документа, що сприятиме міжнародній стабільності та нерозповсюдженню ядерної зброї. Вони можуть наголошувати на тому, що, незважаючи на складнощі, меморандум має значення і має розглядатися в контексті складної геополітичної ситуації в регіоні.

Політична позиція в Росії щодо Будапештського меморандуму також може бути різноманітною та залежати від конкретних політичних ідеологій та цілей політиків та партій. В умовах війни на сході України та після анексії Криму багато російських політиків та громадських діячів підтримують позицію, що

меморандум не застосовується до ситуації в Україні через порушення ним умов, у тому числі з точки зору безпеки та територіальної цілісності України.

Офіційна позиція російського уряду та президента може бути орієнтована на захист своїх дій в Україні як обґрунтованих у рамках захисту інтересів Росії та російськомовного населення. Вони можуть стверджувати, що російські дії в Україні не суперечать принципам меморандуму чи обґрунтовуються обставинами, що виникли після його підписання.

Деякі російські політики та громадські діячі також можуть наголошувати, що меморандум був підписаний в інших історичних умовах і не може бути повністю застосовним до поточної ситуації. Вони можуть підтримувати діалог і переговори для врегулювання конфлікту, але заперечувати претензії до порушення меморандуму з боку Росії.

Політична позиція Великобританії щодо Будапештського меморандуму в умовах війни може включати такі аспекти:

✓ Підтримка меморандуму: Великобританія як один із гарантів меморандуму, ймовірно, дотримується позиції підтримки його принципів та зобов'язань щодо забезпечення безпеки та територіальної цілісності України. Однак вона також може визнавати складність дотримання меморандуму в умовах воєнних дій на сході України та анексії Криму.

✓ Виклики безпеки: Великобританія, ймовірно, усвідомлює складність забезпечення безпеки України в умовах війни та підтримує зусилля щодо дипломатичного врегулювання конфлікту.

✓ Критика порушень меморандуму: Великобританія може критикувати порушення меморандуму з боку Росії, особливо у світлі анексії Криму та конфлікту на сході України, та підтримувати санкції проти Росії у відповідь на ці дії.

✓ Підтримка врегулювання конфлікту: Великобританія, ймовірно, підтримує дипломатичні зусилля щодо врегулювання конфлікту на сході України

та закликає до дотримання міжнародного права та зобов'язань, включаючи Будапештський меморандум.

У світлі відновлення мирних зусиль з боку Німеччини та Франції, така допомога може стати складовою вирішення проблеми та допоможе забезпечити потенційні мирні домовленості.

До цього часу нинішня Адміністрація США займала обережну позицію щодо Будапештського Меморандуму, намагаючись його не афішувати і не наголошувати на його значенні. У нинішніх умовах більше неможливо утримуватись на цій позиції без того, щоб серйозно не підірвати як свій авторитет у світі, так і загальні зусилля щодо нерозповсюдження ядерної зброї. Замість того, щоб уникати Будапештського Меморандуму, варто переоцінити його значення і кардинально змінити свій підхід до нього. Це стане серйозним сигналом усьому світу про високу відповідальність США стосовно взятих на себе зобов'язань, що не тільки значно зміцнить їхній авторитет, а й зробить внесок у вирішення багатьох інших проблем, насамперед припинення агресії Росії проти України. Цей документ є правовою та моральною основою для надання Україні всеосяжної допомоги, зокрема військової. У світлі відновлених зусиль Німеччини та Франції щодо досягнення мирного врегулювання, така допомога може стати складовою вирішення проблеми та допоможе забезпечити потенційні мирні домовленості.

Протягом останніх днів у США розгорнулася активна дискусія щодо надання військової допомоги Україні, включаючи оборонне озброєння. В експертних колах сформувався консенсус про те, що момент для надання такої допомоги настав. Цей висновок підтвердив звіт «Збереження незалежності України, опір Російської агресії: що мають зробити США та НАТО», опублікований трьома провідними мозковими центрами Вашингтона та Чикаго, та підготовлений групою з восьми найавторитетніших зовнішньополітичних та військових експертів.

Солідна правова та моральна основа для таких заходів лежить на поверхні – це Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаний 5 грудня 1994 року лідерами України, США, Росії та Великобританії та відомий як “Будапештський Меморандум” .

Можна нескінченно дебатувати технічні та юридичні тонкощі його термінології, але це ніяк не применшує його основний зміст: три сторони — США, Росія та Великобританія — підтверджують свої “зобов'язання щодо України відповідно до принципів Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України”.

Широко відомим та добре задокументованим є також той факт, що Україна відмовилася від свого потужного ядерного арсеналу, який був основною запорукою її безпеки, територіальної цілісності та важливості її ролі у світовій політиці, не за своєю ініціативою, а піддавшись на переконання США (за підтримки Великобританії)) і отримавши натомість гарантії свого суверенітету та недоторканності кордонів. США, які відіграли провідну роль у відмові України від ядерного арсеналу та передачі його Росії, публічно взяли на себе відповідальність за територіальну цілісність та суверенітет України.

Ключовим питанням Будапештського Меморандуму було питання про нерозповсюдження ядерної зброї, яке досі залишається найважливішим питанням для забезпечення колективної світової безпеки. Як інакше, окрім як із усією серйозністю, можна сприймати цей документ? Хто довірятиме США та їхнім союзникам, коли вони переконуватимуть держави, які прагнуть володіти ядерною зброєю, відмовитися від цієї мети в обмін на гарантії? Це питання не терпить безвідповідального ставлення, насамперед із боку світових супердержав.

Існує безліч міжнародно-правових документів про непорушність кордонів та дотримання територіальної цілісності держав (включаючи зобов'язання, взяті на себе Росією на двосторонньому, тристоронньому та багатосторонньому рівні

щодо України), але Будапештський Меморандум присвячений саме питанню нерозповсюдження ядерної зброї та містить певні зобов'язання щодо України, взяті на себе США, Великою Британією та Росією, в обмін на певні зобов'язання, взяті на себе Україною.

Ніхто не викликає сумнівів, що Україна виконала свої зобов'язання сумлінно, своєчасно та в повному обсязі.

Двоє з гарантів мають численні та незаперечні докази безперервних порушень Росією «суверенітету та існуючих кордонів України», спочатку шляхом окупації та анексії Криму, а потім шляхом вторгнення та розв'язання війни на Сході України.

Можна погодитися, що дотепер Будапештський Меморандум залишався в тіні, тому що США та Великобританія, спільно з групою своїх союзників, намагалися вирішити проблему припинення агресії проти України та відновлення її територіальної цілісності через спільні дипломатичні та економічні заходи. На жаль, ці заходи не привели до успіху: Росія не лише продовжила, а й посилила військову агресію, спричинивши численні жертви та гуманітарну катастрофу на території України. Поки не ясно, чи приведуть до успіху останні зусилля Німеччини та Франції щодо досягнення мирного врегулювання, але якщо це станеться, військова допомога США Україні стане складовою вирішення проблеми та допоможе забезпечити мирні домовленості.

Для США настав момент відкрито визнати свою відповідальність і перейти до рішучих дій, а для Великобританії, як співгаранта, приєднатися до цих дій.

Щодо інших європейських союзників, як, наприклад, Німеччини, Будапештський Меморандум надає їм достатню гнучкість у питанні приєднання чи неприєднання до цих дій, але він не залишає їм жодної можливості перешкоджати чи заперечувати проти виконання США та Великою Британією своїх правових та моральних зобов'язань. Більше того, підтримка таких дій, як на словах, так і на ділі, відповідатиме також їхнім інтересам.

Оскільки невпинна війна в Україні повільно й усе глибше переростає в затяжну війну за допомогою проксі, якою вона була від самого початку, інша небезпека ховається в тіні військового конфлікту. Президент Росії Володимир Путін говорить про впровадження ядерної зброї; Лише через чотири дні після вторгнення в Україну Путін наказав привести ядерні сили своєї країни в «особливу бойову готовність». Президент США Джозеф Байден заявляє, що світ «зіткнувся з перспективою Армагеддону». Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш каже, що ми «лише одне непорозуміння, один прорахунок від ядерного знищення». Узгоджені зусилля Заходу покарати Росію за її вторгнення в Україну не зупинили бойових дій і не змусили Москву послабити її військові дії проти України.

Світ, який уже переповнений соціально-політичними негараздами та, здавалося б, нескінченною здатністю ненавидіти, виявляє, що на тарілці є набагато більше, оскільки кількість українців, росіян та тих надокучливих «попутників» продовжує зростати. І зараз ми стикаємося з можливим розгортанням стратегічної ядерної зброї в зоні бойових дій. Теперішній момент виглядає як переломний момент: напад Росії на Україну підвищив ризик ширшої війни між ядерними державами.

З часів Кубинської ракетної кризи 1962 року світу так публічно не нагадували про можливість ядерного протистояння. Колишній директор ЦРУ Леон Панетта оцінює ризик переростання війни в Україні в ядерний конфлікт як кожен четвертий. Бюлетень вчених-атомщиків встановлює годинник Судного дня за 100 секунд до півночі – менше часу, ніж потрібно, щоб почистити зуби. Заклики до дипломатії та політичного врегулювання, здається, були викинуті на смітник. Військові мозкові трести по обидва боки Атлантики закликають до рішучого військового рішення в Україні; спроби деескалації смертоносного конфлікту вважаються слабкістю, тому пріоритетними є лише військові рішення.

ВИСНОВКИ

Будапештський меморандум 1994 року є документом, який має юридичну значущість у контексті міжнародного права, але його статус та обов'язковість викликають різні точки зору у юристів та аналітиків. Ось кілька ключових аспектів юридичного аналізу:

✓ **Правова обов'язковість:** Меморандум не є юридично обов'язковим документом у тому сенсі, що він не має статусу міжнародного договору та не був ратифікований парламентами гарантів. Однак він містить зобов'язання, які країни-гаранти взяли на себе публічно і які можуть бути сприйняті як зобов'язання міжнародної спільноти.

✓ Інтерпретація зобов'язань: Важливим аспектом юридичного аналізу є інтерпретація зобов'язань, що у меморандумі. Які саме зобов'язання було прийнято і як вони повинні інтерпретуватися в контексті подій після підписання меморандуму – це питання, які можуть мати різні погляди.

✓ Забезпечення безпеки: Меморандум містить зобов'язання гарантів забезпечити безпеку та територіальну цілісність України. Питання полягає в тому, чи були ці зобов'язання порушені внаслідок анексії Криму та конфлікту на сході України і які наслідки це може мати з погляду міжнародного права.

✓ Судові спори: Оскільки меморандум не є договором, його положення не можуть бути прямо використані в судових спорах. Однак він може бути основою для аргументації чи тлумачення питань, пов'язаних із зобов'язаннями держав перед міжнародним співтовариством.

Таким чином, Будапештський меморандум може розглядатися як важливий політичний документ, який виражає зобов'язання країн-гарантів перед Україною та міжнародною спільнотою, але його юридична обов'язковість та статус викликають дискусії та розбіжності в юридичній галузі.

Висновок Будапештського меморандуму 1994 року негативно вплинув на Україну в ряді аспектів:

✓ Незахищеність: Після відмови від свого ядерного потенціалу Україна виявилася незахищеною перед потенційними загрозами, що стало особливо актуальним в умовах агресії з боку Росії.

✓ Порушення гарантій: Гарантії територіальної цілісності та незалежності, надані Україні у меморандумі, було порушено анексією Криму Росією та підтримкою сепаратистських рухів на сході України.

✓ Втрата довіри до гарантів: Для України укладення меморандуму стало уроком щодо недостатньої надійності міжнародних гарантій та дипломатичних зобов'язань.

✓ Загострення внутрішньої ситуації: Активізація військових дій на сході України, що підтримується ззовні, призвела до внутрішніх конфліктів та гуманітарної кризи.

✓ Втрата територій: Як результат анексії Криму та конфлікту на сході країни Україна втратила контроль над частиною своєї території.

✓ Економічні втрати: Конфлікт та його наслідки, включаючи санкції та руйнування інфраструктури, призвели до серйозних економічних втрат для України.

✓ Загроза національній безпеці: Порушення територіальної цілісності та присутність конфлікту на сході країни створили серйозну загрозу для національної безпеки України.

Якби Україна зберегла свою ядерну зброю, сценарій безпеки для неї міг би виглядати інакше:

✓ Додатковий захист: Наявність ядерної зброї могла б бути додатковою гарантією безпеки України, створюючи бар'єр для потенційної агресії з боку інших держав.

✓ Стимування загроз: Україна могла б використовувати свою ядерну зброю як засіб стимування для запобігання конфліктам та загрозам безпеці.

✓ Підвищення статусу: Володіння ядерною зброєю могло б підвищити міжнародний статус України та зміцнити її позицію у міжнародних відносинах.

✓ Сильна позиція у переговорах: Володіння ядерною зброєю могло б зміцнити позицію України у переговорах з іншими державами та міжнародними організаціями.

✓ Зміцнення обороноздатності: Можливість використання ядерної зброї могла б сприяти зміцненню обороноздатності України загалом.

Однак варто відзначити, що володіння ядерною зброєю також тягне за собою низку ризиків та зобов'язань, включаючи необхідність забезпечення безпеки та контролю за ядерними матеріалами, а також ризик залучення до ядерного конфлікту.

Політологічна оцінка Будапештського меморандуму 1994 року різноманітна залежить від погляду. Ось деякі з ключових аспектів оцінки: для України меморандум був важливим кроком, який забезпечив гарантії її територіальної цілісності та незалежності в обмін на відмову від ядерної зброї. Проте деякі критики української сторони стверджують, що гарантії було порушено після анексії Криму та підтримки сепаратистських рухів на сході України.

У сучасних медіа оцінка Будапештського меморандуму у контексті української війни часто є критичною. Ось деякі з основних точок зору:

- ✓ Порушення гарантій Основною критикою є той факт, що меморандум не захистив Україну від агресії Росії та порушення її територіальної цілісності, що видно в анексії Криму та конфлікті на сході України.

- ✓ Недостатність реакції: Багато хто вважає, що країни-гаранти (США, Великобританія, Росія) не зробили достатньо для запобігання порушенням меморандуму та захисту України.

- ✓ Урок для інших країн: У контексті сучасних конфліктів та міжнародних відносин меморандум розглядається як урок про те, що міжнародні гарантії можуть бути недостатніми, і країни мають бути готовими до самозахисту.

- ✓ Потенціал для міжнародного права: Для багатьох експертів меморандум наголошує на необхідності посилення правових механізмів для захисту малих країн від агресії та порушення їхньої територіальної цілісності.

- ✓ Роль Росії: Агресія Росії щодо України та порушення меморандуму також ставлять під сумнів її роль у міжнародних відносинах та дотриманні міжнародних норм.

Таким чином, сучасні медіа зазвичай оцінюють Будапештський меморандум у контексті української війни як приклад неефективності міжнародних гарантій та необхідності реформування міжнародного права та відносин.

✓ З погляду країн-гарантів: Для країн-гарантів (США, Великобританії та Росії) меморандум був спробою запобігти поширенню ядерної зброї та забезпечити стабільність у регіоні. Проте його виконання викликало критику через події в Україні після його підписання.

✓ Критика меморандуму: Основна критика меморандуму пов'язана з його неефективністю у забезпеченні безпеки України після анексії Криму та конфлікту на сході країни. Деякі політологи вважають, що меморандум був порожнім документом, позбавленим реальної сили.

✓ Уроки для міжнародного співтовариства: Багато політологів бачать у разі Будапештського меморандуму урок про недостатню надійність міжнародних гарантій та необхідність більш активної участі в регіональній стабільності та безпеці.

Загалом оцінка Будапештського меморандуму залежить від розуміння його цілей та контексту, а також від поглядів на його реалізацію та наслідки для України та регіону.

Будапештський меморандум є міжнародним договором, положення якого деталізують норми договору про непоширення ядерної зброї, де відображаються дійсні гарантії ядерної безпеки універсального застосування в силу того, що меморандум відображає обов'язковості Росії, Штатів, Великобританії як ядерних держав утримуватися від застосування ядерної зброї щодо неядерних держав.

Меморандум має ключове значення для міжнародно-правового режиму непоширення ядерної зброї, оскільки забезпечує насправді застосування змісту режиму. Будапештський меморандум став частиною системи договорів держав режиму ядерного непоширення зброї, порушення якого стало розглядатися як порушення всього режиму ядерного непоширення.

З'явилася точка зору, що Україна, яка добровільно відмовилася від ядерних арсеналів і пізніше втратила частину своєї території, і продовжує перебувати в активній фазі війни, може стати негативним прикладом для тих країн, які розглядають можливість або необхідність створення ядерної зброї. Українські

представники активно долучаються до обговорення ролі ядерної зброї в контексті безпеки країни, а також про практики виконання таких домовленостей у сфері ядерного непоширення, але Україна не є класичним прикладом країни, яка створивши ядерну зброю, після того лишилася без неї. Тут можна погодитися в тому, що Україна ніколи не мала повного контролю над ядерними арсеналами, які розташовані на її території, і не створювали ядерну ядерної зброї самостійно.

Незалежність України, на жаль, не мала повного право контролю над ядерними об'єктами і управління ними, відтак положення Будапештського меморандуму стало частиною домовленості на взаємовигідних умовах сторін, які її підписали.

Якщо аналізувати це питання формально, то насправді можна зауважити порушення російською стороною умов 1994 року, що надає підстави сумніватися у правомірності змісту першого договору.

Гарантії безпеки, які надали Україні, фактично порушені на саміті ядерної безпеки в Гаазі у березні 2014, де обговорювалося питання про виконання гарантій безпеки щодо України.

Прозвучала теза про зарахування питання виконання Будапештського меморандуму на порядок денний підготовчого комітету оглядової конференції першого документа.

Аналітики і політики висувають Росії претензії щодо невиконання положень Будапештського меморандуму. вказується що Росія порушила свої обов'язковості щодо укааного вказаного договору, відповідно до наданих Україні гарантій безпеки та невиконанні їх.

Зміст Будапештського меморандуму насправді порушений тому, що Росія не виконала поставлених перед нею зобов'язань; основні претензії викликають також приєднання Крима до Росії та визнання його частиною Федерації.

Західні політики називають приєднання Криму анексією, порушення норм міжнародного права, бо була втрачена територіальна цілісність України. Росія

продовжує наполягати на тому, що в Криму пройшов референдум і територія добровільно вийшла зі складу України і увійшла у склад Федерації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акімов А.В. Публічне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку. 64-67 Том 35 (74) № 6 2023. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.6/11>.
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К.: НІСД, 2016.
3. Антонов О.В. Стратегія національної безпеки України в сучасних умовах: завдання і проблеми реалізації проблеми конституційного права та місцевого самоврядування. 202-210. DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-202-211
4. Біляк Т. Міжнародно–правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) // Free Voice Information Analysis Center. – 2015.

– December 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/4>.

5. Будапештський меморандум // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158

6. Ващенко І. В., Стаднік А. В. Передумови збройної агресії Російської Федерації проти України: від гібридного протистояння до широкомасштабного збройного вторгнення. Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 23 листоп. 2022 р. Київ, 2023. С. 40, 41.

7. Гай–Нижник П. П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». 114. 366-378. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2016_114_95.pdf

8. Гнилицька, А., Михайлюк, О. (2023). Ukraine is a contributor to international security. *Modern Engineering and Innovative Technologies*, 2(30-02), 128–135. <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2023-30-00-036>

9. Гурін К. С. Будапештський меморандум 1994 р.: договір чи домовленість? / К. С. Гурін // Публічне право. - 2016. - № 2. - С. 182-188. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2016_2_26

10. Дідич, Т & Шевченко, А. (2023). Порівняльно-правовий аналіз положень будапештського меморандуму та його значення. Ірпінський юридичний часопис. 150-156. 10.33244/2617-4154-2(11)-2023-150-156.

11. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

12. Кельман М., Коростиняк М., Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки” № 1 (33), <http://doi.org/10.23939/law2022.33.053>.

13. Князева О. А., науковий вісник збірник наукових праць №3-4 (292-293), 94-100/ 2022 одеського національного економічного університету [doi:10.32680/2409-9260-2022-3-4-292-293-94-100](https://doi.org/10.32680/2409-9260-2022-3-4-292-293-94-100) стратегічні вектори економічного розвитку країни у післявоєнний час

14. Костенко Ю. Історія ядерного роззброєння України. Київ : Ярославів Вал, 2015. 464 с.

15. Литвиненко О., Горбулін В. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики та загрози // Дзеркало тижня. – 2009. – №43. 22. Лоссовський І. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов’язковий для виконання всіма його сторонами. – К., 2015

16. Магомедов А. О. Започаткування міжнародної кооперації на рівні "Україна – НАТО", історія, головні напрями та перспективні сфери розвитку партнерських відносин. <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/1781> Розташовується у зібраннях: Література та культура Полісся. Випуск 99 (2020 р.)

17. Параниця Н. перспективи № 5(23) 2022. Параниця Сергій Павлович системний аналіз та моделювання війни в Україні. 1-8 [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5\(23\)-401-408](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5(23)-401-408)

18. Пашков, В. (2022). Ядерне роззброєння як каталізатор українсько-американських відносин. *Політичні дослідження / Political Studies*, (2 (4).), 119–139. вилучено із <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/269230>

19. Погорелова І. С. Америко-українські відносини у контексті ядерного роззброєння і гарантій безпеки. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2017. Вип. 24 (2). С. 25–

20. Прийдун С. Будапештський меморандум в контексті ядерного роззброєння України Україна–Європа–Світ. 106-114
<http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6943/1/Pryidun.pdf>

21. Святун О., Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї // Віче. – 2014. – №20. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.viche.info/journal/4405/>

22. Стешенко В. Міжнародно-правова характеристика Будапештського меморандуму 1994. Юридичний науковий електронний журнал 6. 2016. 251-254
http://lsey.org.ua/6_2016/70.pdf

23. Угода між Україною і США щодо надання допомоги Україні в ліквідації стратегічної ядерної зброї, а також запобігання розповсюдженню зброї масового знищення від 25 жовтня 1993 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_007#Text

24. Француз А. Й. Теорія та історія держави і права, історія політичних та правових учень; конституційне та муніципальне право, філософія права. теоретико-правові аспекти будапештського меморандуму: примарні гарантії.
DOI: 10.31732/2708-339X-2022-04-10-16

25. Belkin L., Iurinetz J., Golovko S., Golubeva V., Pyvovar Yu. Budapest Memorandum for Ukraine: historical-legal and political-legal aspect in the context of an unsuccessful experience of denuclearization. *Journal of Law and Political Sciences (JLPS)*. Vol. 20, issue 3–2019, p. 67–108.

26. Bolton, M.B., & Minor, E. (2021). Addressing the ongoing humanitarian and environmental consequences of nuclear weapons: An introductory review. *Global Policy*, 12(1), 81-99. doi: 10.1111/1758-5899.12892.

27. Budjeryn, M. (2022). When Ukraine Traded Nuclear Weapons for Security Assurances: An Interview with Mariana Budjeryn. *Arms Control Today*, 52(3), 15–19. <https://www.jstor.org/stable/27154817>

28. Ernest Petrič E., Vatovec K., The war in Ukraine: some international legal and political aspects Published Online: March 1, 2024pp 92-109 <https://doi.org/10.1504/IJDIPE.2024.137127>

29. Frantsuz., A.J., A.J.. (2022). Theoretical and legal prism of the budapest memorandum: unprocessed guarantees. Legal Bulletin. 76. 10-16. 10.31732/2708-339X-2022-04-10-16.

30. Hamidi, S. (2020). Law as discursive resource: The politics of the nuclear/non-nuclear distinction in the non-proliferation treaty. European Journal of International Relations, 26(2), 545-568. doi: 10.1177/1354066119875999.

31. Ivzhenko, D.. (2023). Budapest memorandum 1994 – (non)guarantees for Ukraine. Law and Society. 320-325. 10.32842/2078-3736/2023.3.47.

32. Kovalyk, Oksana & BIBIK, Dmytro. (2022). Features of concluding international partnership of the enterprise. Economics. Finances. Law. 7. 14-16. 10.37634/efp.2022.7.3..

33. Lippai, Zsolt & Regényi, Kund & Csatári, Károly & Tamás, Nagy. (2023). Examination of the Budapest Party District from the perspective of private and public security. Belügyi Szemle. 71. 29-46. 10.38146/BSZ.SPEC.2023.2.2.

34. Mian, Z. (2021). Establishing nuclear weapons obligations for a Middle East zone free of nuclear weapons and other weapons of mass destruction. Journal for Peace and Nuclear Disarmament, 4(2), 295-308. doi: 10.1080/25751654.2021.1993644

35. Mikhaylenko, Ekaterina. (2017). Problem of preserving the budapest memorandum as an effective guarantee of nuclear safety. 4. 10.1111/jcms.12447/full.

36. Minicozzi-Wheeland, Lucy. (2020). Overlooked aggression: president trump's 2019 coercion of Ukraine and the Budapest memorandum. International and Political Studies. 182-199. 10.18524/2707-5206.2020.33.207030

37. Pashkov, Viktor. (2022). Nuclear disarmament as a catalyst for Ukrainian-American relations. Political Studies. 119-139. 10.53317/2786-4774-2022-2-7.

38. Pryce J., Marauhn T., Closing Plenary: International Law Needs People: Humanitarian arms control and the peace movement Published online by Cambridge University Press: 24 March 2023 Proceedings of the ASIL Annual Meeting, Volume 116, 2022 , pp. 231 – 234 DOI: <https://doi.org/10.1017/amp.2023.25>[Opens in a new window]

39. Sedliar, Yulii & Sapsai, Artem & Tsyrf, Iuliia & Serbina, Natalia & Moroz, Andriy. (2023). Political and legal assessment of the Budapest Memorandum: From Ukraine's renunciation of nuclear weapons to the annexation of the Crimean Peninsula. *Social Legal Studies*. 6. 153-160. 10.32518/sals3.2023.153.

40. Semenenko, Viacheslav & Frolov, Valery. (2023). Military Aspects of Countering Hybrid Aggression: Ukrainian Experiences. *National security and the future*. 24. 55-65. 10.37458/nstf.24.1.6.

41. Serneda, Ostap & Tsummer, Alex. (2022). Prerequisites for the 1994 Budapest Memorandum in the Context of Ukrainian-American Relations. *Foreign Affairs*. 24-31. 10.46493/2663-2675.32(5).2022.24-31.

42. Shymanska, Alina. (2020). Rethinking the Budapest Memorandum from the Perspective of Ukrainian- Russian Relations in the Post- Soviet Period. *Central European Journal of International and Security Studies*. 14. 29-50. 10.51870/CEJISS.140403.

43. Skrypnyk, Maksym. (2023). Major challenges for U.S. nuclear policy – The alliance of the threatening powers. *Politicus*. 197-204. 10.24195/2414-9616.2023-4.30.

44. Temnycky, M. (2022). The Budapest Memorandum has done little to guarantee Ukraine's sovereignty. Retrieved from <https://emerging-europe.com/voices/the-budapest-memorandum-has-done-little-to-guarantee-ukraines-sovereignty>

45. Umland, Andreas and Budjeryn, Mariana, Damage Control: The Breach of the Budapest Memorandum and the Nuclear Non-Proliferation Regime (March 24, 2021). In: Oxana Schmies, ed., *NATO's Enlargement and Russia: A Strategic*

Challenge in the Past and Future (Stuttgart: ibidem-Verlag, 2021), pp. 177-189
https://www.researchgate.net/publication/350343202_Damage_Control_The_Breach_of_the_Budapest_Memorandum_and_the_Nuclear_Non-Proliferation_Regime ,
Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3811226>

46. Vashchenko, I., Stadnyk A., Poltavskyi E.. prerequisites of armed aggression by the russian federation against Ukraine: from hybrid opposition to large-scale armed invasion. Vol. 4 No. 87 (2023).
<https://doi.org/10.33405/2078-7480/2023/4/87/295130>

47. Vicente, Adérito. (2023). European Responses to Ukraine's nuclear idiosyncrasies: from Kyiv's independence to Moscow's aggression (1991-2022) 1. *Revista Portuguesa de Ciência Política / Portuguese Journal of Political Science*. 19. 37-48. 10.59071/2795-4765.rpcp2023.19/pp-37-48.

48. Yang, Hee-Yong. (2022). Russia-Ukraine War: An Analysis from the Perspective of Nuclear Competition. *The Korean Association of Area Studies*. 40. 53-83. 10.29159/KJAS.40.4.3.

49. Yost, David. (2015). The Budapest Memorandum and Russia's intervention in Ukraine. *International Affairs*. 91. 10.1111/1468-2346.12279.

50. Yurinet, Yu & Belkin, L. & Sopilko, I. & Belkin, M.. (2020). Budapest memorandum of 1994 as an object of information war. *International Law Almanac*. 231-243. 10.32841/ILA.2020.24.27.